

Dansk - tysk naboskab i sangen i det slesvigske

*Foredrag holdt ved det 19. Nordiske Etnolog- og Folke-
mindeforsker møde i Sønderborg 1972;
båndoptagelse aflæst af Peter Ottoson*

Af Karl Clausen

Det emne, som jeg nu skal beskæftige mig med, går jo ind i hovedemnet her på kongressen, nemlig grænser. Jeg har aldrig selv brugt denne betegnelse, denne terminus, men jeg har sikkert i de undersøgelser, jeg har foretaget, nærmet mig dette begreb. Jeg har nemlig ofte prøvet på at skelne mellem »folkelig sang« og »folkesang«, og for så vidt som jeg har beskæftiget mig med sangens historie og sangens skæbne her i grænselandet Slesvig, da taler jeg med forkærlighed om dansk-tysk naboskab i sangen. Specielt i det slesvigske.

»Folkelig sang« det er de dannedes sang, eller var de dannedes sang i det 19. århundrede, og »folkesang« er almuens sang i det 19. århundrede. Jeg vil gerne læse en definition, eller snarere en redegørelse, for hvad jeg mener dermed:

»I begrebet *folkelig sang* skal tillægsordet »folkelig« opfattes som en ideal fordring til de bestræbelser, der med sangen som hovedgenstand eller oplivende biomstændighed henvender sig til folket og skolen: et krav om væsentlighed i hensigter og midler, herunder tekstlig og musikalsk kvalitet, og en forventning om sangens gavnlige indvirkning på den enkelte, på gruppen og på folket.

Folkelig som uomgængelig og forpligtende egenskab er knæsat af Grundtvig i forbindelse med højeste goder og gaver som modersmål, fædreland, folkeånd, det kirkelige, borgerlige og praktiske liv. Men den almene målsætning om menneskeværdighed og nytte kan føres tilbage til oplysningstidens tankeverden og pædagogiske og selskabelige initiativ. Vi har da her at gøre med sange, hvis forestillinger – under skiftende tider og ofte modsatte idealer – er hentet fra kald og stand i samfundslivet, i fædrelandets eller menneskehedens tjeneste, med betragtede sange af populærfilosofisk, religiøs eller lyrisk holdning; med sange til oplivelse af fællesskabet eller det selskabelige samvær, o. lign. Sange af denne art, hvis tilblivelse i det væsentlige ligger indenfor tidsrummet fra oplysningstid (o. 1780) til husmandsbevægelse eller anden verdenskrig, er vore »folkelige sang«. Vi kender deres digtere, og vi kender som regel de folkelige melodiers komponister.

Folkesangen er vanskeligere at overskue og afgrænse. Det er en sang, der i mangfoldige afskygninger trives uden om den folkelige sang. Kan denne ifølge

sin oprindelse og anvendelse siges at være under de dannedes kontrol, så udfolder »folkesangen« sig uden indblanding ovenfra – indtil dannelsens eller uddannelsens problemer også banker på almuens port. Den »folkelige sanger« fra velomgærdet borger- eller gårdmandsmiljø (f. eks. akademikeren, grundtvigianeren) har nok kun flygtigt eller slet ikke kendt den mere vildtvoksende folkesang, og omvendt har »folkesangeren« (f. eks. malkepigen eller tjenestekarlen) måske knap haft nogen berøring med den folkelige sang, det skulde da være gennem et hastigt og uinspireret møde i skolestuen. Folkesangen var i det 19. århundrede almuens sang, den folkelige sang blev den oplyste borgers eller bondes sang. Klasse og kår gjorde endnu store forskelle.«

Men dertil er der så at sige, at netop det 19. århundrede er karakteriseret ved det, som Holger Begtrup, historikeren og højskolemanden, i begyndelsen af dette århundrede kaldte for »folkelighedens århundrede«, og dermed mente han, at en sand folkelighed i demokratisk forstand var under udvikling meget tidligt i århundredet, og det var en udvikling der havde fortsat op til hans dage.

Hvad er der nu at sige om forskellen i selve sangen, i selve materialet? Det kan i virkeligheden ikke lade sig gøre at vise det i et skema, men i al ufuldkommenhed vil jeg gøre opmærksom på følgende: Altså *almuen* finder vi i land og by, det kan være en daglejer, en karl, en malkepige, det kan være andre, der tjener deres føde i deres ansigts sved. Hvad har man kunnet finde i dette miljø? Man har kunnet finde middelalderlige ballader, gamle skæmteviser og ikke mindst rim og remser, som har spillet en stor rolle indtil vort århundrede. Man har også kunnet finde det, man somme tider kalder obskøne viser, de lange romanviser fra lidt senere tid, lyriske hjertesuk, viser om moral, viser om stand, skillingsviser. Hvor var de at finde? Ja, i den mundtlige tradition for en stor del. Efterhånden blev viser af denne art samlet i denne meget udbredte sangbog »Danmarks syngende Mand«, eller da folk efterhånden kunne skrive, var det ganske almindeligt, at de anlagde sig en håndskreven visebog. Hvor var de at finde, disse folk og sangere, hvor kunne man høre dem? Ja, f. eks. i et fattigt daglejerhjem, i en folkestue på en stor gård, hvor vel at mærke herren og fruene ikke kom, og i soldatertjenesten og lignende

Heroverfor har vi så *de dannedes sang*. Altså f. eks. akademikeren, borgeren, lidt senere gårdmanden, først og fremmest den grundtvigske gårdmand, og politikeren. De er på færde i oplysningstiden, i den tid der politisk set var Helstaten, omkring 1800, da Danmark og det slesvigske hørte sammen. Helstatsviser har man, man har klubviser, hvor man kom sammen for at tømme punchen, og man har moralviser.

Efterhånden kom der nye retninger i åndslivet, vi kalder dem ofte for romantik, der rummer en bevidst national følelse. Det kender vi fra Tyskland, vi kender det også fra Danmark, vi kender det fra hele Vesteuropa. Af digtere kan vi nævne Oehlenschläger, Ingemann og ikke mindst Grundtvig.

Fra 1840 har vi så *de folkelige sangbøger*. I 1840 kommer der en ny lille

sangbog, som i virkeligheden er stam-bogen til hele højskolebevægelsens sangbøger. Den hed »Viser og Sange for danske Samfund«, udsendt i København 1840. Om den bare en lillebitte anekdote: En af højskolens pionerer på det pædagogiske område, Christen Kold, opholdt sig i begyndelsen af 1840'ne som huslærerovre i Ballum hos den store gårdejer Knudsen. Det var hans pligt at undervise børnene. Men så så han på karlene dér, som gik for lud og koldt vand i folkestuen osv., boede dårligt, og han syntes, han måtte gøre noget for dem. Han samlede dem om aftenen, som han havde til sin frie disposition, og læste for dem af Ingemanns romaner. Når han var kommet til et rigtigt spændende sted, så smækkede han bogen i, og så tog de frem det lille sanghæfte, der just var udkommet fra Danske Samfund i København, indeholdende små tyve sange. Oftest sang de dem allesammen, men med forkærlighed sang de tre sange, nemlig »Danmark dejligst Vang og Vænge«, som først dengang blev almindelig kendt, en hyldest til fædrelandet. De sang »Underlige Aftenluft« af Oehlsenschläger, som jo indeholder et længselssuk, længselen hjem og længselen efter at høre moders stemme igen. Det var altså modersmålet. Og så sang man en af Grundtvigs sange »Er Lyset for de Lærde blot?«. Altså: er oplysningens lys kun for de andre? Nej, det er sandelig også for os, bønderkarlene i Ballum. Det er sådan en smuk historie, synes jeg. Den viser, at på den tid, omkring 1840, da begyndte der at komme hul på den grænse, lad os nu kalde den sådan, der var mellem de dannede og almuen. Christen Kold fik øje for at der lå en opgave her.

Det er nok første gang, at det rigtig er lykkedes, det er jo ikke første gang man forsøgte på det. For man forsøgte på det allerede i oplysningstiden, – og jeg kunne have lyst til lige at læse en enkelt passus, som stammer derfra. Det er nemlig en såre velmenende mand, pastor H. P. Barfoed i Brandrup midt i Nordslesvig. Han var digter, og han var altså meget ivrig med moralen, han grundede et almuebibliotek. Blandt de bøger som findes dér er også adskillige sangbøger, han har selv udgivet en, og dér har han en fortale. Den lyder sådan: »Agtværdige Bondestand. Gennemtrængt af Bevidstheden om de mange virkelige Hindringer, dine mange Slags landlige Beskæftigelser lægger dig i Vejen for din Oplysning og Forædling, opflammet af vemodig Følelse ved et nøjere Bekendskab med de mange usle Sange og rimet Vaas, med de mange Sædelighed og Velanstændighed fornærmende Viser, som alt for længe, maaske endog efter din Overbevisning, har vanhelliget dine Hænder, Læber og Hjerte, besluttede jeg at ofre dig nogle af mine Fritimer for at formindske, at jeg ikke skal sige afhjælpe denne din Trang. At lutre« – det er præsten, der taler stadigvæk, – »at lutre Eders Glæder og forædle Eders sædvanlige Forlystelser, dette var mit Øjemed.« Og så kommer alle hans moralviser, som sikkert ikke på nogen måde har vundet anklang, det tror jeg ikke. Men hans hjerte var jo godt, og det var et forsøg, som altså ikke blev til noget, denne samarbejdsvilje fra de gamles side.

På den anden side må man også være klar over, at det var de dannede, der efterhånden fik øje for, at der var ved at ske noget hos almuen. Tænk f. eks. på

Jeppes Aakjær, født 1866, han kom jo fra et fattigt hjem. Han skriver om de skillingsviser han hørte og gerne hørte på. Men så kommer den ny lærer Jacobsen, og han kommer med en sangbog, der var en sangbog af Morten Eskesen, den var kommen kort tid forinden, og han sang grundtvigske og bjørnssonske sange derfra. Det gjorde et mægtigt indtryk på ham. Vi husker også, at Jeppes Aakjær i sin ungdom var på Askov Højskole.

En anden ting som bidrager til en vis forståelse af vekselvirkningen mellem de to klasser er f. eks. følgende lille anekdote: Jeg kendte en gammel dame, født 1875, hun levede oppe i Københoved, hun hed Louise Lausen, hun var datter af en lærer der hed Skov. Han var en udmærket folkemindesamler, hans papirer findes i Folkemindesamlingen. Og han var lærer, som sagt. Han blev afsat af de tyske myndigheder, han måtte altså klare sig gennem resten af livet på anden måde. Denne Louise Lausen kunne en sang, som hun sang sammen med sin moder. Den handler om to piger, en rig og en fattig, og en ungersvend: Hvem skal ungersvenden vælge? Han vælger den fattige, og dermed har han jo gjort rigtigt. Den sang de gerne. Så kommer lærer Skov ind til dem og siger ærgerligt: »Hold op med det pjat, syng en ordentlig fædrelandssang.« Det har altså været omkring slutningen af 1880'erne op mod 1890 da det tilspidsedes. Jeg vil tro, det har noget at gøre med indførelsen af tysk undervisningssprog, som kom 1888 og -89. Ganske kort tid efter blev Louise Lausen konsekvent sendt til Testrup højskole, hvor hun så blev oplært i Højskolesangbogen.

Et andet moment som viser samarbejdet mellem disse to befolkningslag, det er »Den blå Sangbog«. Det er jo sønderjydernes patriotiske sangbog, beregnet til at styrke sammenholdet om fædrelandet og specielt sammenholdet om det danske modersmål. Det, det drejede sig om for de politiske førere, var jo at få denne sangbog vidt udbredt. Den var udgivet allerede i 1867, og den blev ved med at udkomme lige til 1946. Men først i 80'erne og specielt i 90'erne blev den en virkelig folkets sangbog, som er udgivet i grumme mange eksemplarer. Der har altså også på en vis måde været et vist samarbejde mellem politikerne og de førende, som søgte at få folket, det arbejdende folk, – bønder, karle og borgere – med i den nationale rejsning.

Det sted hvor der virkedes indenfor den folkelige sang, det var jo for det første i dagligstuen, men det var jo ikke enhver der kunne komme dér, – i skolen derimod kunne de komme allesammen. Det drejede sig om at få en oplyst lærer, helst en grundtvigianer. Og så den nye dannelse fra slutningen af forrige århundrede, nemlig forsamlingshuset, hvor sangen fik sin funktion til at understrege det, der skulle foregå, ligesom på højskolerne. Altså der kom en taler, han foreslog en sang, han talte, bagefter foreslog han en ny sang, så drikker man kaffe og synger en ny sang. Det har jo været mønstret her i det slesvigske.

Men der er een ting vi har glemt, og det er folkloristerne. Der har vi f. eks. Feilberg fra 1860 og helt op til genforeningen [1920], han blev jo grumme gam-

mel, han samlede folkeminder nede fra Valsbøl i Sydslesvig, Jens Madsen fra Hanved sogn, vest for Flensborg. Lad os også nævne en musiker, nemlig Berggreen fra den tidlige tid, fra romantikkens tid, og ikke mindst Tang Kristensen, og jeg vil sige Piø m. fl., m. fl. for at undgå at nogen skal blive fornærmet.

Lad mig nu nøjes med det, for vi skal jo først og fremmest høre sange, der skal demonstrere noget af det, jeg har fortalt en lille smule om.

Lad mig lige ganske kort anvende noget af det, jeg har sagt, på vort hovedtema i dag, nemlig det dansk-tyske naboskab i sangen. Den sproglige indviklethed i det slesvigske er såre stor, d. v. s. undtagen for dem der er vokset op med det. Vi kan regne med, at en stor del af menneskene hernede, i alle fald indtil for en generation siden – altså sønderjyder – de talte slesvigsk dialekt. De var kyn-dige i at læse dansk, men de var ikke store karle til at tale rigsdansk. De har lært sig højtysk i skolen og kunne også skrive det. Lad os så sige vi hører en sønderjyde synge, så er spørgsmålet: kan vi nu eventuelt udfra vort kendskab til hans sprog – vort kendskab til hans sang – slutte noget om hans sindelag?

Lad os så sige, at det former sig sådan: En mand har slesvigsk dialekt, dansk rigssprog, højtysk kunnen, han synger en dansk folkesang, f. eks. fra gruppen med rim og remser og lignende, plus en dansk salme. Så kan vi være sikre på, at han kan være dansk, men vi kan ingenlunde være sikre på at han ikke eventuelt er tysk.

Lad os sige med samme konstellation synger han en dansk folkelig sang fra Den blå Sangbog, plus en dansk salme, så kan vi være sikre på, at han er dansker, for der skal meget til at en hjemmetysker tager Den blå Sangbog frem. Så stadig med samme konstellation, f. eks. Hansigne Tækker, hun kan synge deutsche Schullieder, deutsche Gesellenlieder, hun kan også nogle Vaterlandslieder og Soldatenlieder, det har hun lært i skolen, og hun kan også synge tyske sange. Det er altså opdragelsen der har sat sit spor, for Hansigne Tækker er jo en stor dansker, men hun mestrer alle disse nuancer inden for sprogene.

Schullied og Gesellenlied, tysk og dansk, jeg sætter det som ligeberettiget, og jeg har truffet mange overbeviste danskere, der mindes deres sangtimer med: »Hvor var de dog dejlige disse deutschen Volkslieder«. Og Vaterlands- og Soldatenlieder – hvis de bliver sunget med klem – så er det overvejende sandsynligt, at det er af en tysksindet, men det kan eventuelt være en dansksindet. En tysk salme: overvejende sandsynligt at det er en tysker, men der er også danskere, der foretrækker tyske salmer. En slesviger, f. eks. Johan Meyer nede i Frøslev, som er en overbevist dansker, han synes egentlig at de tyske salmer er nok så gode. Han er opdraget med dem, nemlig.

Det er som sagt svært at lave et entydigt skema, men jeg har gjort en tilføjelse. Lad os sige, at vi møder en der kun kan højtysk og eventuelt noget plattysk og vi har de samme Schullied, Gesellenlied, Vaterlands- und Soldatenlied plus salme. Så er det overvejende sandsynligt, at han er tysker, men går vi tilbage til tiden omkring 1800, så vil vi dér møde en helstats-patriotisme, altså folk der hyldede

den danske konge, og det danske monarki, og sang af hjertens lyst for at få det til at blomstre.

Nogle slesvigske sangbøger

Her har jeg en sangbog der er udkommet i Flensborg 1802, og deri har vi sådanne pragtfulde numre som f. eks. denne her af den dengang kendte tyskskrivende præst og digter Heinrich Harries. Han har skrevet en sang der lyder sådan i det første vers:

O Dania! was glüht bey deinem Namen,
mir Wang' und Busen durch?
Ha! es ist Dänenstolz! es ist die Liebe
zu dir, mein Vaterland.

Og sådan bliver det ved gennem mange strofer. Eller en anden sang som også har kunnet glæde sig ved stor yndest dengang, det er en sang, der er skevet af en mand der hedder Klausen. Den hedder »Lied für Dänen«. Han var for øvrigt rektor nede i Altona. 1. vers lyder sådan:

Ich freue mich, dass Dänenblut
in meinen Adern schlägt,
dass Dänentreu' und Dänenmuth
in meiner Brust sich regt.

Sådan var tonen i det flensborgske hvor man ikke rigtig kunne snakke dansk, i alle fald ikke nær så godt som højtyisk og plattysk, og det blev ved. Som bekendt kommer dansk og tysk til at stå skarpt overfor hinanden i løbet af 30'rne og specielt i løbet af 40'rne. Men en tendens som denne, den forsvinder aldrig helt så hurtigt, det får vi også et eksempel på i dag. Jeg skal bare nævne her, som en udløber, det er en lille sangbog som er kommet i 1863, den hedder »Neun Vaterlandsgesänge für deutschredende Angehörige der dänische See- und Landmacht«. Det er altså for folk henedefra, og dér er der f. eks. en sang der hedder sådan:

Es gibt en schönes Land
wo Buchenlaub sich spiegelt
am salz'gen Ostseestrand,
am salz'gen Ostseestrand . . . .

Det var altså meningen, at disse brave holstenere og sydslesvigere skulle synge den. Jeg tror ikke det blev til noget.

Men nu har jeg talt om naboskabet, og man har tidligere været tilbøjelig til at fremhæve de dårlige sider ved dette naboskab, fjendtligheden, men der har åbenbart været en slags borgerlig fornuft der har dikteret borgerne i en by, først og fremmest, at de dog godt kunne leve einträchtig ved siden af hinanden. De talte jo allesammen dansk og de kunne allesammen tysk, hvorfor skulle vi ikke det?

Her er der en sangbog fra Sønderborg fra omkring 1840, som indeholder ca. 100 tyske og 100 danske sange. Her har vi »Ein geselliges Liederbuch« fra Sønderborg fra 1866, bemærk to år efter krigen. Der er tyske og danske sange, ikke så meget patriotisme, men altså netop selskabelighedssange. Her er en lille en fra Åbenrå »Deutsche und dänische Lieder«, vistnok fra omkring 90'erne. I Tønder har der også været en, men den har jeg desværre ikke.

Men den modsatte strømning, det er altså den patriotiske, og der har vi jo fra slesvig-holstensk side »Schleswig-Holstein meerumschlungen«, o. s. v. og de tyske nationale sange. Fra dansk side har man forsøg på at give udtryk for nationalt sindelag, – kærlighed til modersmålet, – prøvet på at vinde indpas i Sydslesvig, hvor sproget jo var truet. Politikerne var med, P. C. Koch var med, og Frederik Fischer i Åbenrå. P. C. Koch var grundlæggeren af avisen Dannevirke. Frederik Fischer var også redaktør. Og en af de kendte præster hernede, K. Karstensen fra Dybbøl, har lavet en lille sangbog, der kom i flere udgaver, og må betragtes som den vigtigste forløber for Den blå Sangbog. Officielt gik man meget ind for at styrke det danske sprog, også gennem sangen. Det var en lærer nede ved Domschule i Slesvig, Ehlers hed han, som lavede en sangbog med danske og tyske sange, og klogt nok med flest tyske sange. I Flensborg var der også en mand der lavede en sangbog, i Flensborg kunne man mere dansk, så der var flertallet af sangene danske og en mindre del var tyske. Der var også en brav mand i Flensborg, han var lærer ved Borgerskolen, Tofte hed han, han lavede en sangbog for børn, og den indeholdt udelukkende danske sange. Det er altså den danske indsats mellem treårskrigen og 1864.

Så kommer 1864 – og tysk formynderskab – men der skulle jo stadigvæk synges, også på landet. Så det drejede sig om, det var at få udgivet en tilpas neutral sangbog. Og her har vi sådan en neutral sangbog fra 1869. Den udkom i to oplag, så den har haft en vis udbredelse. Den er udgivet af F. J. Johansen og A. Krause, det lyder forholdsvis uskyldigt, men ser man nærmere efter, så viser det sig at det er to tyske seminarielærere, vistnok fra Haderslev, den ene muligvis fra Tønder. Den har været ret anvendt her, men den indeholder jo ikke de toner, som danskerne helst ville pleje, nemlig modersmålets og det danske fædrelands pris. Det kommer egentlig først efterhånden, som jeg sagde før, ikke rigtig før i 80'erne. Da bliver Den blå Sangbog populær og den kommer efterhånden i 20 oplag. Sådan set en grumme stor hjælp for danskheden var, at de danske sange blev lagt for had, vel at mærke af de lavere myndigheder. Jeg har her et aftryk af Den blå Sangbog, hvor en politimand i Haderslev har sat stempel ved alle de

sange, som han syntes var sådan lidt fordægtige, og det bliver mindst halvdelen af Den blå Sangbogs sange. Det tilspidsedes omkring 1900, det kom til proces, og det kom til skrappe udtalelser. Der var en lektor ved Haderslev Katedralskole der var meget skarp, og det blev så til, at det kom til en retssag, og nu skal man jo ikke glemme, at til trods for disse voldsomme indskridelser og overgreb fra tysk side, specielt i Køller-perioden, gik det jo hårdt ud over danskerne og deres ytringsfrihed. De kunne blive fængslet bare for at synge en sang. Men de egentlige myndigheder, de højere myndigheder, de var jo ikke korruperte på nogen måde. Hele denne voldsomme strid som vakte umådelig opsigt i Danmark, i hele Skandinavien og i Tyskland, den endte med, at den kom for Landsretten i Flensborg og fik en dom som blev stadfæstet af Kammerretten i Berlin 1905 og 06. Ifølge disse afgørelser var der fire sange af de mindst 150 sange som først var i søgelyset, som måtte anses for ophidsende og derfor ikke måtte trykkes. Det var en genistreg for danskerne, for så kunne de nemlig gøre det, og det kunne de ikke straffes for, at der hvor en sang skulle have stået, der lod de pladsen stå åben, altså vi har de sangbøger med de hvide blade. Og så var der mulighed for, at en sanger kunne skrive teksten ned, det var nemlig ikke forbudt, det var forbudt at trykke dem. De sange der var tale om her var Paludan Müllers »Brat af Slaget rammet«, en af Hostrup »Er Bogen for andre end Pilt og Pog?« og en af Karsten Thomsen henede fra Frøslev »Skal Sønderjylland skilles for altid fra sin Moder?« og så denneher i sin tid meget kendte »Slesvig, oh Slesvig vort elskede Land«, som jo allesammen er meget krigeriske, så det er i og for sig ikke så mærkeligt, at de blev forbudt. Mærkeligt var det måske, at også sådan en sang som Brorsons »Her vil ties her vil bies« kom under søgelyset. For der sagde de tyske myndigheder: »Her vil ties, her vil bies« og »... trange tider langsomt skrider . . . langsomt skrider, det har den art«, hvad er det for noget?« »Det er jo politische Umtriebe«. Hvortil danskerne sagde: »Næh, det er en salme af Brorson, og den har vi sunget så tit i kirken, og den står jo også i salmebogen«. Hvem havde nu ret dér. Var det politische Umtriebe, eller var det lutter fromhed? Jeg tror tyskerne havde ret, den kom jo bare ind i Den blå Sangbog fordi disse linier passende kunne udnyttes i den standende strid om modersmålets ret og grænsens retfærdighed.

Der kom også melodibøger til, og her skal jeg lige nævne et vigtigt skridt, at i 1888 blev undervisningssproget på landet med virkning fra -89 erklæret for at skulle være tysk. Det bevirkede så meget hurtigt, at den lille sangbog »Liederheft für preussische Schulen«, som var det sidste på markedet, den var kommet i 1883, den blev indført i de danske skoler, og Hansigne Tækker og hendes jævnaldrende har sunget efter den. Den fik en efterfølger som hed »Liederheft für Schleswig-Holsteinische Schulen«, hvor der måske var lidt mere slesvig-holstenisme med, men stadigvæk med disse mange tyske folkesange som børnene holdt meget af at synge.

Efter det egentlige foredrag fulgte en afdeling, hvor Karl Clausen – dels ved båndeksempler, dels ved aktiv medvirken af Hansigne Tækker og Harro Marquardsen – belyste, hvorledes naboskabet har fundet udtryk i den slesvigske sang.

Der blev bragt eksempler på viser og sange, der både har været sunget i danske og tyske udgaver, der var eksempler på, hvorledes en dansk sang har været sunget på en tysk melodi (Carstensens »Go jawten I drænge« på melodien til »Wach auf, zu Pferd«), og der var eksempler på, hvorledes sindelag i Slesvig ikke behøver at være ensbetydende med sprog. (På bånd hørte vi smeden Johan Meyer i Frøslev, der var en stor dansker, fortælle om sin oplevelse ved at synge den tyske krigssang »Ich steh im finstern Mitternacht«, den findes iøvrigt også på dansk, – og vi hørte hvorledes Harro Marquardsens far havde digtet danske salmer – skønt han var tysksindet – det var fordi hele hans kristelige opdragelse havde været dansk).

Der blev demonstreret et eksempel på en sang, der vers for vers er skiftevis dansk og tysk (»Mädchen hörst du«) og et eksempel på en nidvise fik vi også: Det var en travesti over »Schleswig-Holstein meerumschlungen«, der på dansk blev til »Slesvig-Holstens falske Sønner«.

Karl Clausen fortalte også om et stykke sproglig arkæologi: »Vi har en række sange, fortrinsvis fra Mellemslesvig, hvor det danske sprog har været trængt i århundreder, altså den danske dialekt. I Fjølde (på tysk: Viöl) nordøst for Husum kunne Anders Bjerrum, som er en kendt sprogforsker, endnu for 45 år siden høre dansk dialekt talt flydende af en gammel dame. Sprogforskeren Marius Kristensen har været dernede i 20'rne og har nedskrevet en vise.

Men hvornår begynder den tilbagegang for dansk dialekt i Fjølde? Der var en meget ivrig mand i Sorø, lektor P. Hjorth, han var litteraturhistoriker og meget ivrig journalist også. Han stod i brevveksling med en præst dernedefra, det var pastor Hans Hansen, han var friser og tysk, og dansk var altså tillærte sprog for ham. Han var anti-slesvigholstener og kongetro, altså gik hans forhåbninger i retning af at »mit kære sogn her atter må blive et godt dansk sogn«. Nogle år senere skriver lektor Hjorth i en polemik med en tysker følgende: »Pastor Hansens reindänische Gemeinde war, so wie viele andere, von altersher der Verdeutschung anheimgefallenen Gemeinden in Schleswig mit der dänische Kultur-, Schrift- und Kunstsprache dem Hochdänischen völlig unbekannt, und hatte von jeher kein dänisches Buch gesehen«. De kunne altså snakke dansk dialekt, men havde ikke nogensomhelst forbindelse til åndslivet. Han håber der må komme biblioteker derned o. s. v. Det er sikkert ikke blevet til noget rigtigt, og så skriver han meget mismodigt: »ein grosser Übelstand ist der, dass der Volksgesang ausserhalb der Kirche durchaus deutsch ist, dass man dänische Lieder gar nicht kennt, solange die jugendliche Welt, wenn sie singen will, wie jetzt förmlich gezwungen ist deutsche Lieder zu singen, denn sie hat und kennt ja keine andere Lieder, solange kann ja auch von einer vollständigen Einführung nicht die Rede sein«. Og så skriver P. Hjorth et eller andet sted: »In einem an-

deren Brief schildert Pastor Hansen das tragikomische der Situation, wenn bei Geladen junge Leute beiderlei Geschlechts in dänischer Sprache ganze Viertelstündchen sich darüber streiten, welches deutsches Lied vorzusingen sei, oder ob die angegebenen Textesworte richtig seien«. Det var situationen omkring 1850, i pastor Hansens opfattelse. Hvortil der er at sige, at en præst ikke altid får adgang til folkets lønkammer eller forlystelsesliv. Han har sikkert ikke hørt nær alt, for det er givet, at der er sunget flere viser.

Jeg var på vej derned i midten af 60'erne, fordi jeg havde fået at vide, af dialektinstituttet oppe i Århus, at der var en mand i Fjorde som kunne noget dansk. Han hed Andreas Hansen Ostenau og var over 80 dengang. Grunden til at han endnu kunne tale lidt dansk, det var 70 år siden han havde talt det, for det er der næsten ikke nogen der kan mere dernede, var at han som barn havde en onkel og en tante der begge var døvstumme, derfor måtte hele familien, også de unge, gøre sig forståelige overfor disse to gamle mennesker på dansk dialekt, for ellers var kommunikation udelukket. Onkelen og tanten var endnu vokset op i et rent dansktalende miljø, og tidligt bleven døvstumme og havde derfor ikke lært tysk.«

Hansigne Tækker sang bl. a. Grundtvigs »Jeg gik mig ud en Sommerdag«; Clausen sagde om den:

»Nummer 1 i Den blå Sangbog, spidssangen, er en meget vigtig sang. Spidskapitlet er i det hele taget sange om modersmålet, og nummer 1 af disse modersmålsange er Grundtvigs »Jeg gik mig ud en Sommerdag«, hvor netop modersmålet prises og hvor det håbes at modersmålet må blomstre over hele det danske land, også ned i det slesvigske. Man har henede brugt en helt anden melodi end den vi kender fra bøgerne herhjemme.«

Og så fortalte han om en sang (som Hansigne Tækker sang), der var udsprunget af den specielle nordslesvigske problematik under fremmedherredømmet:

»Dette var en folkelig sang, som har vundet vid udbredelse i folkelivet. Vi har også et par viser som vi snarest må kalde folkesange, altså ifølge den indledende definition. De er anonyme, og de er nok blevet til ret hurtigt efter 1864. De handler om de følelser, som besjælede unge mænd på den tid, hvor de sagde som så: »vi vil ikke tjene den tyske konge og den tyske ørn, vi udvandrer« – f. eks. til Danmark. Det kunne selvfølgelig være forbundet med pinlige situationer, for dengang var det også sådan at kærligheden spillede ind i politiske beslutninger. En af disse viser: »Kærligheds Flamme kan aldrig udslukkes« beskriver denne afskedsituation et sted på Als, en ung mand rejser fra sin ø, fra sin pige, til Danmark, hvordan skal det gå?«

Karl Clausen 1904-1972

Karl Clausen wurde in Apenrade geboren, einer Stadt die in seiner Kindheit und Jugend von dem nationalen und politischen Kulturkampf durchdrungen war, deren physische Hauptsymbole das deutsche Gymnasium für Kinder aus guten Verhältnissen und das »Folkehjem« (Volksheim) als der Treffpunkt der volkstümlicheren dänischen Bewegung waren. Diese Stadt und diese Kulturbegegnung prägten sein ganzes Leben und den grössten Teil seiner Forschung. Er fühlte sich wohl nie ganz zu Hause in dem Milieu der Kopenhagener Akademiker und Lehrer, wo er einen grossen Teil seines Lebens (1929–63) als Lehrer für Deutsch und Gesang an verschiedenen Gymnasien und pädagogischen Hochschulen verbrachte – und wo er einen bedeutenden Einsatz als Komponist (u. a. eine Schüleroper von 1934), als Lehrer für Chorgesang und als Chordirigent leistete. Vom Ende dieser »Verbannung« stammt eines seiner Hauptwerke, die Auftragsarbeit »Dansk folkesang gennem 150 år«, die als ein sog. Grundbuch des dänischen Rundfunks erschien und bald als ein gründlicher und inspirierender Reiseführer für die dunkle Kulturlandschaft zwischen inspirierten Dichtern, bewussten Kulturvermittlern und dem unbewussten oder zentralinspirierten Gesangbedürfnis bei dem empfangenden Volk, anerkannt wurde.

1963 konnte Karl Clausen endlich auf die jütländische Halbinsel als Leiter des von ihm errichteten liedhistorischen Archivs der Universität Århus zurückkehren. Dieses Archiv und das Heim in Aabyhøj mit der grossen Privatsammlung von Liederbüchern der Aufklärung wurden die beiden Zentren, wovon er sich zurück in die Zeit arbeitete, zurück in das heimatische Nordschleswig und hinaus unter die gesangsfrohen Menschen in Jütland und auf den Färöern. »Kalle« mit Zigarre und Tonbandgerät wurde eine bekannte Gestalt auf den jütländischen Nebenstrassen – und das Ergebnis seiner Einsammlung wurde u. a. eine Reihe Rundfunksendungen über die religiösen Lieder in Dänemark; wogegen seine grosse Einsammlung auf den Färöern wegen seiner Krankheit nie beendet wurde (siehe darüber »Folk og Kultur« 1972 S. 167 ff.). Der nationale Aspekt in der dänisch-deutschen Grenzkultur wurde u. a. in »Folkeviser og nymodens sang i Napoleonstiden« behandelt, einem dreibändig geplanten Werk, wovon nur der erste Teil, der die Bedingungen des Gesanges in Osterlygum behandelt, 1968 erschien, und der nebst einer Reihe Zeitdokumente auch eine sehr bedeutsame Einleitung über »volkstümlicher Gesang und Volksgesang« enthält – eine Fortsetzung der methodischen Gedanken in »Dansk folkesang«. Auf seiner Suche nach historischen Zeugnissen über die Bedingungen des Gesanges in Schleswig, fand er auch die interessante »Tondernliste«, die ein Verzeichnis von 1830–47 über etwa 700 dänische und deutsche Lieder enthält, die in diesem Zeitraum der Zensur der Polizei in Tondern unterworfen waren – diese Liste ist vorerst in »Jahrbuch für Volksliedforschung« 15 (1970) gedruckt worden, doch der Tod setzte der geplanten kommentierten Ausgabe dieses umfangreichen Liedergutes ein Ende. Das Nationalitätsproblem der Nordschleswiger, wie sich dieses in den Liedern ausdrückt, ist auch in den Aufsätzen »Sangen mellem krigen« (1970) und »Den blå sangbog« (1967) behandelt worden – es hat vielleicht seine persönlichste und prägnanteste Gestaltung in seinem letzten Vortrag erhalten, der unten abgedruckt ist: die kulturellen Grenzen folgen nicht immer die politischen und sprachlichen Grenzen, sondern überqueren auch diese gefühlsmässig in dem einzelnen Menschen. Diesen Bewegungen hat Karl Clausen versucht in den zwei letzten Jahrhunderten nachzugehen – sowohl als objektiver Wissenschaftler als auch als Mensch mit tiefer Verankerung in der Heimatkultur: »Menschen, von denen ich in meiner Jugend in Nordschleswig umgeben war, die vielen anonymen Sänger, für die das Singen nach dem »Blauen Liederbuch« oder Morten Eskesens Liederbuch gleichbedeutend mit der Bestätigung einer Gesinnung und der Annahme einer Haltung war.«